

PUTZ ORSOLYA

Trianon: a metaforákban továbbhagyományozódó fájdalom

A trianoni békeszerződés máig feldolgozatlan trauma a magyar nemzet életében. A feloldásához vezető út első lépéseként meg kell ismernünk, mi okozza magát a traumát: szembesülnünk kell azzal, ahogyan Trianonról gondolkodunk. A kognitív nyelvészet kitűnő módszert biztosít ehhez, azaz a Trianon-értelmezésben szerepet játszó fogalmi eszközök azonosításához. Cikkünkben feltárjuk, milyen logika szerint működnek a fogalmi metaforák, illetve bemutatjuk, hogy milyen keretek közé szorítják gondolkodásunkat.

A Magyar Királyságtól területeket vesznek el: a trianoni békeszerződést illusztráló korabeli képek jelentős része a megállapodásnak ezt az aspektusát ábrázolja. Talán nem is gondolnánk, hogy e mögött az egyszerűnek tűnő értelmezési mód mögött milyen összetett kognitív folyamatok rejlenek. Ezeket a mentális műveleteket nem tudatosan működtetjük, sőt olyannyira automatikusak, hogy amint tudatossá tesszük, tehát kimondjuk őket, magától értetődőnek tűnnek. Az alábbiakban a trianoni békeszerződést ábrázoló korabeli képekből válogatunk és sorra vesszük az ezek értelmezéséhez szükséges kognitív mechanizmusokat. Végül azt vizsgáljuk, hogy ezeknek milyen hatása van a Trianonról való gondolkodásunkra.

A térkép mint metafora

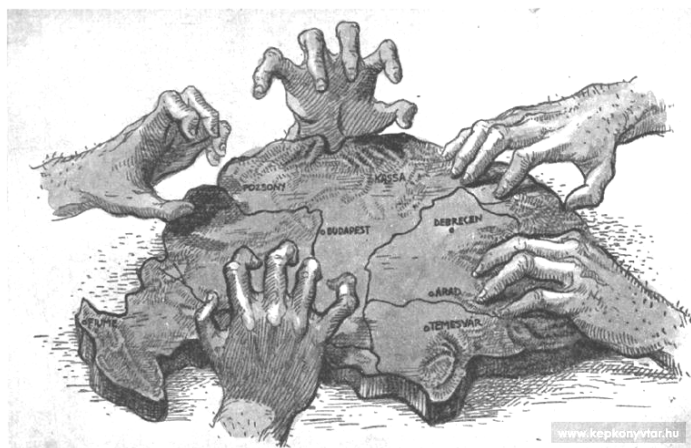
A térképek analógiaalapú metaforák. A hagyománynak és társadalmi megegyezésnek köszönhető, hogy a húzott vonalakat határokként, a vonalak által kirajzolódó formákat országokként azonosítjuk. Egy ország területét, amely a fizikai valóságban bizonyos négyzetkilométert lefed, arányosan valamilyen felületre vetítjük, a rajzolt országhatárok a fizikai határoknak felelnek meg. Ezt a mentális megfeleltetést a fizikai valóságban létező országok és a térképen rajzoltak között csak azért hozhatjuk létre,

mert létezik elménkben a TÉRKÉP¹ fogalmi keret és az azt felépítő metaforák (pl. EGY ORSZÁG TERÜLETE A FIZIKAI VALÓSÁGBAN, EGY VONALAK ÁLTAL HATÁROLT TERÜLET EGY ILLUSZTRÁCIÓN metafora).

Vannak olyan illusztrációk, amelyek a felbomlott történelmi Magyarország térképét ábrázolják. Ezeknek az értelmezéséhez nem elegendő a TÉRKÉP metafora ismerete, hanem az EGÉSZ ÉS A RÉSZEK képi sémához kapcsolódó tudással is rendelkezniünk kell. A szemlélőnek fel kell ismernie, hogy ha (gondolatban) elmozdítjuk és egyesítjük a részeket, akkor azok az 1920 előtti Magyarország térképét adják ki. Ha viszont a részeket önmagukban tanulmányozzuk, akkor azokról a területekről van szó, amelyek az utódállamokhoz kerültek. Az *utódállamok* kifejezés maga is metaforikus konceptualizáció eredménye, ugyanis a CSALÁD metaforán alapul. A családi leszármazás szerint az embereknek vannak elődei és lehetnek utódai. Ezt a tudásunkat vetítjük rá az országokra is.

Azon túlmenően, hogy ezeken az ábrákon az 1920 előtti és utáni Magyarország térképét azonosítjuk, egy folyamatot is látunk. Ehhez az ESEMÉNY sémát kell aktiválnunk elménkben. A folyamat három fázisból áll:

1. az 1920 előtti Magyarország területe egységes;
2. egy külső erő valamilyen cselekedettel megszünteti ezt az egységet (a területeket az az első képen megragadja, a második képen elveszi, a harmadik képen elvágja);
3. az 1920 előtti Magyarország területi egysége megszűnt.

1. ábra

¹ A kognitív nyelvészeti konvencióknak megfelelően kiskapitálissal szedjük a fogalmi kereteket, metaforákat, metonímiákat és képi sémákat.

A képek tehát azt az időbeli és térbeli változást rögzítik, ahogyan a trianoni döntés hatására megváltozott Magyarország helyzete. A figyelem minden esetben az állapotváltozás kiváltására irányul, vagyis arra a cselekedetre, amely Magyarország területének csökkenését előidézte. Vegyük sorra a területváltozás módjait.

Magyarország területének megszerzése és megcsonkítása

Az első képen kezeket látunk, amint nyúlnak Magyarország felé. Ezt úgy interpretáljuk, hogy az utódállamok darabokat vesznek el Magyarország területéből. Milyen mentális műveletekre van szükség, hogy ezt a magyarázatot létrehozzuk? Egyrészt a területeket kézzel veszik el a kép-alírásban szereplő rablók, azaz a rablók kezei a rablás helyett jelennek meg. Ismernünk kell tehát a CSELEKVÉS ESZKÖZE (KEZEK) A CSELEKVÉS (RABLÁS) HELYETT metonímiát. Másrészt nem a kezek mint önálló akarral rendelkező ágensek vesznek el valamit, hanem az emberek. Ebben az esetben tehát a személyt helyettesítjük a kezével (TESTRÉSZ A SZEMÉLY HELYETT metonímia). Végül, ha jobban átgondoljuk, a képen pusztán azt látjuk, ahogyan kezek nyúlnak Magyarország felé. Mi, a kép értelmezői tudjuk, hogy azért akarják megragadni az országot, hogy területeket vegyenek el belőle. Megszerezni valamit egy elvont szintű cselekedet, azonban megragadni egy tárgyat fizikailag lehetséges (MEGSZEREZNI EGY ORSZÁG TERÜLETÉT, FIZIKAILAG ELVENNI EGY TÁRGYAT metafora).

2. ábra

A második kép sokban hasonlít az elsőhöz, a különbség a részletekben rejlik. Fizikailag elvenni valamit komplex esemény: nyúlunk egy tárgyért, majd megfogjuk, ezt követően magunk felé mozdítjuk, végül megszerez- zük azt. Ennek a komplex eseménynek az első-második fázisát rögzíti az első kép, a harmadikat a második kép. Tehát mindkettő a MEGSZEREZNI EGY ORSZÁG TERÜLETÉT, FIZIKAILAG ELVENNI EGY TÁRGYAT metaforát aktiválja az elménkben, azzal a különbséggel, hogy a fizikai elvételnek mint komplex tevékenységnek más-más eseményére fókuszálnak. Továb- bá eltérést mutatnak abban is, hogy ki vagy mi cselekszik. A második ké- pen nem kezek, hanem személyek mozdítanak el darabokat Magyaror- szág területéből. Az utódállamok sztereotipikus alakjai metonimikusan a „területszerző” utódállamokat helyettesítik (EGY ORSZÁG SZTEREOTIPI- KUS LAKOSA AZ ORSZÁG HELYETT metonímia).

Ha azt kellene leírni, mit látunk a harmadik képen, azt mondanánk, hogy Magyarországot megcsonkítják: valaki késsel levág belőle egy darab- tot. Az értelmezésben szerepet játszó központi metafora a következő: EGY ORSZÁG TERÜLETÉNEK CSÖKKENTÉSE EGY TEST MEGCSONKÍTÁSA. A testnek Magyarország felel meg, a területcsökkentés eszközeinek –

www.kepkonyvtar.hu

amely maga a békeszerződés – a kés, a csonkolást végző személynek az utódállam vagy a döntéshozók. Magyarország területcsökkenésének korabeli ábrázolásmódjai közül a csonkítás hat a legintenzívebben a befogadó érzelmeire. Ennek az az egyik oka, hogy (a területszerzéshez és csatoláshoz képest) a csonkolás a legagresszívebb fizikai cselekedet. Ez okozza a legnagyobb fizikai fáj- dalmat a testnek. Emellett – mivel a beavatkozás Magyarország akarata ellenére történik – azt implikálja, hogy a csonkolást végző személy szándékosan akar fájdalmat és kárt okozni.

3. ábra

4. ábra

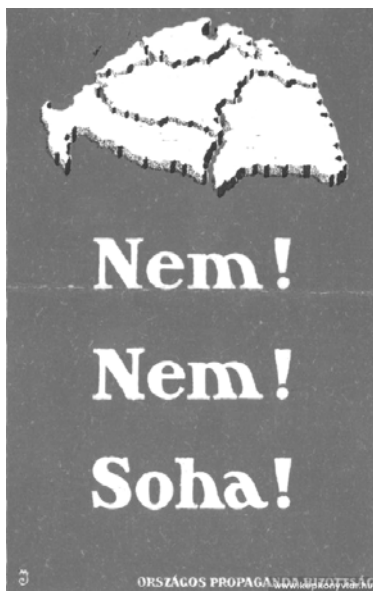
A negyedik képről nem tudjuk meg, hogy mi okozta Magyarország területi egységének megbomlását. Csak az állapotváltozás tényére tudunk következtetni, vagyis arra, hogy a területek kikerültek Magyarország fennhatósága alól. Ez a fajta ábrázolásmód elrejtí az aktív ágenst, vagyis azt a cselekvőt, aki elvette Magyarországtól a területeket. A kérdés már csak az, hogy ki ez az aktív ágens.

Ki cselekszik?

Az eddigiek során azt állítottuk, hogy Magyarországtól az utódállamok vesznek el területeket, ugyanis a kezek az utódállamok irányából nyúlnak felé és a területeket elvevő alakok az utódállamok sztereotipikus népviseletében vannak. Röviden: a képeken metonimikusan ők cselekszenek. Valójában azonban a trianoni békeszerződés határozta meg Magyarország új határait, nem az utódállamok „szerezték meg” ezeket a területeket. Ez az elgondolás egy metonímián és egy metaforán alapul. A metonímia a trianoni békeszerződés mint komplex esemény egyik aspektusát helyettesíti egy másikkal. Amit helyettesítünk: a békeszerződésben rögzítették Magyarország új határait, azaz hogy át kell adnia bizonyos területeket az utódállamoknak. Amivel helyettesítjük: az utódállamok területeket szereztek. A metonímián túlmenően az értelmezéshez egy metafora is szükséges, amely a szerzést fizikai tevékenységként képezi le. Megszerezni egy ország területét elvont cselekedet, amely a metafora szerint fizikai szinten úgy valósul meg, hogy valaki fizikailag vesz el egy tárgyat a másiktól. A metonímia és a metafora egyesítésével a következő metonímia alapú metaforát kapjuk: CSÖKKENTENI EGY ORSZÁG TERÜLETÉT, FIZIKAILAG ELVENNI EGY TÁRGYAT.

Nem mindegy, ki birtokolja a területeket

Láthatjuk, hogy a képekben az a közös, hogy Magyarország területeket veszít azért, mert az utódállamok azokat elveszik tőle. Más szóval, Magyarország bizonyos területei 1920 után az utódállamok birtokába kerül-

nek. Ahhoz, hogy ezt a mechanizmust értelmezni tudjuk, ismernünk kell a HATALOMMAL RENDELKEZNI VALAMI FELETT, BIRTOKOLNI VALAMIT metaforát, ami ebben az esetben: HATALOMMAL RENDELKEZNI EGY ORSZÁG FELETT, BIRTOKOLNI EGY ORSZÁG TERÜLETÉT. A metafora szerint minél több területet birtokol (irányít) egy állam, annál erősebb. Ebből adódóan az országok arra törekszenek, hogy minél több területet birtokoljanak (irányítsanak), azaz vegyenek el (szerezzenek meg) másoktól. A metafora tehát azt implikálja, hogy az utódállamok célja és érdeke, hogy minél nagyobb területet vegyenek el Magyarországtól, ami nyilván sérti Magyarország érdekeit. Ezt az ellentétet, viszony- és érdekrendszert támasztja alá az első kép címében a *rabló* kifejezés is (az utódállamok a rablók, Magyarország a kirablott). Az utódállamok területszerző mohóságáról kialakított kép két korábbi eseményben is gyökerezhet. Egyrészt az 1919-es háborúk (magyar-román háború, északi hadjárat), amelyek során az utódállamok fizikailag megszállták Magyarországot. Másrészt az 1919-es béketárgyalások, amikor egyes utódállamok a megvalósultnál sokkal nagyobb területigénnyel léptek fel.

Magyarország perspektívája

Ahogy már korábban is szó volt róla, a Magyarország 1920-as helyzetében bekövetkezett változás két szereplőt feltételez: egy aktív ágenszt (utódállamok) és egy passzív elszenvetőt (Magyarország). Az előbbi területeket szerez, rabol, míg az utóbbi területeket veszít, kifosztják. A folyamat konceptualizálásában résztvevő SZERZÉS és RABLÁS fogalmi keretek képesek arra, hogy a trianoni békeszerződést Magyarország perspektívájából veszteségként értékeljék. A képek a figyelmet az 1920 előtti és utáni Magyarország területének különbségére irányítják: a későbbi területe lényegesen kisebb, mint a Magyar Királyságé volt, ami azt implikálja, hogy az ország méretének csökkenésével csökkent az ország politikai, gazdasági stb. pozíciója és hatalma is Európában. Másrészt a képek azt hangsúlyozzák, hogy ezt a Magyarország számára előnytelen változást az utódállamok okozták, tehát komoly veszteséget okoztak Magyarországnak. A fent bemutatott fogalmi eszközök (fogalmi keretek, metaforák, metonimiák) tehát a magyarok perspektívájából látják és láttatják az eseményeket. Ezeknek hatására a Magyarország életében bekövetkezett változást kizárólag veszteségként, az utódállamok pedig szándékos károkozóként értékelhetők. Ezt az értelmezést tovább erősítik a képeken megjelenő nyelvi elemek (feliratok, címek) is.

Kulturális tudás

A bemutatott képeket nagyobb szellemi erőfeszítés nélkül értelmezni tudjuk. Ennek egyrészt az az oka, hogy a Trianonnal kapcsolatos fogalmi műveleteket automatikusan működtetjük, másrészt az, hogy ezek a Trianonnal kapcsolatos kulturális tudásunk szerves részei. Ennek a két tényezőnek van egy rendkívül fontos következménye: a bemutatott fogalmi metaforák tudattalanul aktiválhatják elménkben a Trianonnal kapcsolatos fogalmi rendszer² elemeit. Egyszerűsítve, bármely Trianonnal kapcsolatos kép előhívhatja elménkben a fent bemutatott metaforákat.

Tehát könnyen lehet, hogy a történelmi Magyarország térképét tartalmazó illusztráció szemlélése közben eszünkbe jutnak Magyarország területveszteségei, az utódállamok területszerzése, a Magyarországnak okozott kár stb. Ez annak ellenére is megtörténhet, hogy az ábrán nincsenek rajta se a területeket szerző kezek, se a csonkolást végző kés. Az elemzésből világossá vált, hogy a trauma konzerválásában a fogalmi metaforák is jelentős szerepet játszanak. Azzal, hogy a gondolkodásmód logikáját, a fogalmi eszközöket és működésüket azonosítottuk, elkezdjük a trauma feloldását. Kimondtuk, azaz tudatossá tettük azt, ami nem tudatos. A következő lépés annak elgondolása és megtervezése, hogy a Trianonnal kapcsolatos fogalmi rendszer ismeretében milyen fogalmi kereteket és metaforákat vezetünk be a probléma megoldására. Ennek egyik példája június 4-e újrakonceptualizálása. 2010-ben az országgyűlés a nemzeti összetartozás napjává nyilvánította június 4-ét, bevezetve ezzel az ÖSSZETARTOZÁS fogalmi keretet. Ezzel megkezdődött a GYÁSZ és TRAGÉDIA fogalmi kategóriákhoz kötődő negatív érzelmek feloldása és pozitív irányba történő elmozdítása.

A képek forrása: <https://kepkonyvtar.hu>

² A Trianonnal kapcsolatos fogalmi rendszert részletesen a *Metaphor and national identity* (2019) című könyvemben elemzem.